

“Involta” Ilmiy Jurnalni

Vebsayt: <https://involta.uz/>

ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ТАҲЛИЛИ: МДҲ МАМЛАКАТЛАРИ МИСОЛИДА

Нарзиев Отабек Саъдиевич

Тошкент давлат юридик университети “Халқаро хусусий ҳуқуқ” кафедраси
профессор вазифасини бажарувчиси, юридик фанлар номзоди, PhD

АННОТАЦИЯ

Хорижий тажрибани ўрганиш самарали тадқиқотларнинг, жумладан, қонунчиликни такомиллаштириш соҳасидаги илмий ишларнинг энг муҳим ва ажралмас қисми ҳисобланади. Ушбу мақолада қимматли қоғозлар билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиш масаласи бўйича қўшни мамлакатлар тажрибасини қиёсий таҳлил қилишнинг умумлашмалари ва асосий натижалари келтирилган. Хусусан, асосий ўрганиш предмети қимматли қоғозлар тушунчаси ва турлари; қимматли қоғозлар билан боғлиқ муносабатларни фуқаролик кодекси ва махсус қонунлар орқали тартибга солиш нисбати; шунингдек, қимматли қоғозлар бозори соҳасидаги қонун ҳужжатларининг замонавий воқеликларга мувофиқлиги даражаси каби мезонлар орқали ўрганилган.

Калит сўзлар: қимматли қоғозлар бозори, фуқаролик кодекси, бозорни ҳуқуқий тартибга солиш, МДХ давлатлари.

АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ ОСНОВ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ: НА ПРИМЕРЕ СТРАН СНГ

Отабек Саъдиевич Нарзиев,

к.ю.н., Ph.D, и.о.профессора кафедры «Международное частное право»
ТГЮУ

АННОТАЦИЯ

Изучение зарубежного опыта является важнейшей и неотъемлемой частью эффективной исследовательской, в том числе научной работы в области совершенствования законодательства. В данной статье обобщены основные результаты сравнительного анализа опыта сопредельных стран по регулированию отношений по ценным бумагам. В частности, основным предметом изучения являются понятие и виды ценных бумаг; норма регулирования отношений по ценным бумагам посредством Гражданского кодекса и специальных законов; а также по степени соответствия законодательства в сфере рынка ценных бумаг современным реалиям.

Ключевые слова: фондовый рынок, гражданский кодекс, регулирование рынка, страны СНГ.

ANALYSIS OF THE SECURITIES MARKET LEGAL BASIS: THE EXAMPLE OF THE CIS COUNTRIES

Otabek Narziev,

PhD, acting professor, International Private Law Department, Tashkent State
University of Law

ANNOTATION

The study of foreign experience is the most important and integral part of effective research, including scientific work in the field of improving legislation. This article summarizes the main results of a comparative analysis of the experience of neighboring countries on the regulation of securities relations. In particular, the main subject of study is the concept and types of securities; the rate of regulation of securities relations through the Civil Code and special laws; as well as by the degree of conformity of the legislation in the field of securities market to modern realities.

Keywords: stock market, civil code, market regulation, CIS countries.

Қозоғистон тажрибаси

Қозоғистон Республикаси Фуқаролик кодекси нормалари қимматли қоғозлар бозорининг ҳозирги воқеликларини нисбатан самарали акс эттиради ва ушбу соҳадаги муносабатларни ҳар томонлама тартибга солади. Биринчидан, Қозоғистон Республикасининг бошқа Фуқаролик Кодексида бўлгани каби, қимматли қоғозлар фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларнинг объекти сифатида қаралади (2-банд, 3-боб).

Иккинчидан, Қозоғистон Республикаси Фуқаролик Кодекси бозор ҳақиқатига мос келадиган қимматли қоғозларнинг энг замонавий контсепциясини белгилайди. Жумладан, Фуқаролик Кодексининг 129-моддасида «Қимматли қоғоз – мулк ҳуқуқини тасдиқловчи маълум ёзувлар ва бошқа белгилар мажмуи» деб белгиланган. Ушбу контсепция қимматли қоғозлар ҳужжат сифатида кўриб чиқилган олдинги нашрдан жуда фарқ қилади.

Учинчидан, Қозоғистон Республикасининг Фуқаролик кодекси қимматли қоғозлар турларини батафсилроқ тартибга солиб, қарз ва ўз маблағларининг турларини алоҳида белгилаб беради; эмиссия ва муаммосиз; номинал, тақдим этувчи ва ордерли қимматли қоғозлар. Шундай қилиб,

Қозоғистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 129-моддаси 1-1-қисмига биноан, қарздор қимматли қоғозлар эмитентнинг (қарздорнинг) ушбу чиқариш шартлари бўйича қарзнинг асосий суммасини тўлаш мажбуриятини тасдиқловчи қимматли қоғозлар деб эътироф этилади. қимматли қоғозлар. Акцияли қимматли қоғоз — бу Қозоғистон Республикаси қонунларида назарда тутилган ҳолларда унинг эгасининг мулкдаги муайян улушга бўлган ҳуқуқини тасдиқловчи қимматли қоғоз.

Қўпгина мамлакатларнинг бошқа фуқаролик кодекслари сингари, Қозоғистон Республикаси фуқаролик кодексига ҳам акциялар ва облигациялар қимматли қоғозларнинг асосий турлари сифатида белгиланган. Қизиғи шундаки, Қозоғистон Республикаси Фуқаролик кодексини такомиллаштириш жараёнида қимматли қоғозларнинг айрим турларига оид қоидалар чиқариб ташланди. Бу Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексини такомиллаштириш масаласида фойдали тажриба бўлиши мумкин. Бундан ташқари, Қозоғистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ҳужжатли ва ҳужжатли бўлмаган қимматли қоғозлар, шунингдек, эмиссиявий ва ноемиссиявий қимматли қоғозларнинг аниқ тарифларини белгилайди. Хусусан, Кодексга мувофиқ ҳужжатли шаклда чиқарилган (қоғозда ёки бошқа моддий ташувчида қимматли қоғозлар мазмунини махсус техник воситалардан фойдаланмасдан тўғридан-тўғри ўқиш имконияти мавжуд) қимматли қоғозлар ҳужжатли ҳисобланади.

Ҳужжатсиз шаклдаги қимматли қоғозлар деганда эса электрон ёзувлар тўплами шаклида чиқарилган қимматли қоғозлар эътироф этилади. Аслини олганда, ҳужжатсиз қимматли қоғозлар — бу қимматли қоғознинг мазмуни билан тасдиқланган мулкӣ ҳуқуқлар. Бироқ, Фуқаролик кодекси ҳужжатсиз қимматли қоғозларни торроқ маънода — мулкӣ ҳуқуқлар деб тушунади, улар фақат компьютерлаштирилган ёки китоб регистрларидаги ёзув билан тасдиқланади. Фикримизча, бу унчалик тўғри эмас, чунки юқорида қайд этилган ёзув қимматли қоғозлар билан тасдиқланиши мумкин бўлган бир хил

мулкий ҳуқуқларни тасдиқлашнинг мустақил усули ҳисобланади. Электрон қимматли қоғозлар бўлган мулкий ҳуқуқларни кўриб чиқишда (эгаллик ҳуқуқи, гаров ва бошқалар) реестрга тегишли ёзувларни киритиш зарур ва етарли бўлади.

Капитал бозорида инвесторларнинг ҳуқуқларини оддий ёки компьютерлаштирилган регистрларга ёзиш орқали қимматли қоғозлар кўринишида таъминлаш ушбу ҳуқуқларни амалга ошириш ва ўтказиш учун муҳим аҳамият касб этади. Тегишли регистрларнинг мазмуни билан тасдиқланган ҳуқуқларни бир вақтнинг ўзида тасдиқловчи қимматли қоғозларни чиқаришга йўл қўйилмайди. Шу билан бирга, ҳужжатсиз қимматли қоғозлар чиқарилган тақдирда, уларнинг эгаларининг илтимосига биноан, қимматли қоғозлар кучига эга бўлмаган, лекин низолар юзага келган тақдирда, мулкий ҳуқуқий муносабатлар мавжудлигининг далиллари билан бири сифатида улар эътироф этилиши мумкин бўлган сертификатлар ёки реестрлардан кўчирмаларни беришга рухсат этилади. Сертификат ёки реестрдан кўчирмани ўтказиш мулк ҳуқуқини ўтказишни англатмайди.

Эмиссиявий қимматли қоғозлар бир эмиссия доирасида бир хил хусусият ва реквизитларга эга бўлган ва шу чиқариш учун ягона шартлар асосида жойлаштирилган ва муомалага чиқарилган қимматли қоғозлар ҳисобланади. Қонунчиликни тартибга солиш нуқтаи назаридан эмиссиявий қимматли қоғозларни махсус тақсимлаш уларни муомалага чиқариш тўғрисида ушбу турдаги қимматли қоғозлар ва бошқалар бўйича қарор қабул қилишнинг аниқ жараёнини, чиқарилишни давлат рўйхатидан ўтказиш тартибини, даромадларни тақсимлаш тартибини тартибга солиш зарурати муҳим аҳамият касб этади.

Яна бир муҳим тасниф — қимматли қоғозларни ваколатли шахснинг қонунийлаштириш усули асосида Қозоғистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 129-моддасида назарда тутилган турларга бўлиниши. Яъни, бу асос бўйича қимматли қоғоз эгасининг ваколатлари тасдиқланади. Қимматли

қоғоз унда ифодаланган ҳуқуқ билан узвий боғлиқдир. Бу тегишли мулк ҳуқуқларини амалга ошириш ёки ўтказиш учун асл ҳужжатни тақдим этиш талабини назарда тутди.

Тақдим этувчига деб берилган қимматли қоғозлар, агар унинг ва у томонидан тасдиқланган мулк ҳуқуқи мазмунидан у ҳужжатнинг асл нусхасига эга бўлган ва айти пайтда ушбу асл нусхани тақдим этиш ҳуқуқини амалга ошириш ёки топширишга қодир бўлган шахсга тегишли эканлиги келиб чиқса, шундай бўлади. Тақдим этувчига деб берилган қимматли қоғоз эгасининг елкасига тушадиган ўзига хос таваккалчилик шундан иборатки, агар ҳужжат ушбу субъектнинг назоратидан олиб қўйилган бўлса, иккинчиси ҳеч қачон ушбу қимматли қоғоз бўйича ижрони олмайди. Бу ерда қоғозни жисмоний йўқ қилиш ҳақида сўз бормокда. Агар у йўқолган бўлса, уни тиклаш тартиби қоғозга эгалик ҳуқуқини тиклаш учун кам имконият беради. Ва агар бу ҳуқуқ тикланган бўлса, йўқолган қоғозни топиб олган шахс уни илгари ижрога тақдим этмаслигига ҳеч ким кафолат бермайди, ҳақиқий ваколатли субъект қайта тикланган ҳужжатни тақдим этади. Бундай вазиятда қарздор фақат қоғозда бажаришга мажбурдир ва шу билан бирга у ҳужжат матнида акс эттирилмаган ҳар қандай нарсага эътироз билдиришга ҳақли эмас. Вазият тақдим этувчининг қимматли қоғози ўғирланган тақдирда ҳам худди шундай бўлади. Ўғри топилган тақдирда ҳам, ҳақиқий ҳуқуқ субъекти унинг ҳокимияти остидаги қимматли қоғозни тасарруф этишнинг ноқонунийлигини исботлаш учун жуда оғир вазиятларда қолади.

Ордер қимматли қоғозлари - бу мажбуриятли субъект ҳужжат матнида кўрсатилган шахсга ёки ушбу шахс белгиланган қоидаларга мувофиқ ҳужжат матнида кўрсатган шахсга ҳам ижрони таъминлаши керак бўлган ҳужжат саналади. Ордер қимматли қоғозлари ваколатли шахс бўлган маълум бир шахс номига берилади. Шу билан бирга, ордер қимматли қоғозлари муомаласига бўлган мулк ҳуқуқлар айланмасини ошириш мақсадида уларни ўтказишнинг махсус механизми йўлга қўйилди.

Эгаси ёзилган қимматли қоғоз - бу мулкый хусусиятга эга бўлган, ушбу ҳужжат матнида номи кўрсатилган эгасининг ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат. Эгаси ёзилган қимматли қоғоз бўйича талаб қилиш ҳуқуқи, агар бундай қимматли қоғознинг мазмунида шахс аниқ кўрсатилган бўлса, ушбу шахсга тегишли бўлади.

Умуман олганда, Қозоғистоннинг қимматли қоғозлар билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиш бўйича тажрибаси кўриб чиқилган бошқа мамлакатларга нисбатан илғор. Ўзбекистон Республикасининг қимматли қоғозлар бозори тўғрисидаги қонун ҳужжатларини, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексини такомиллаштириш жараёнида қимматли қоғозлар тушунчаси, турлари ва ҳолатига оид кўплаб жиҳатлардан фойдаланиш мумкин.

Беларусия тажрибаси

Беларус Республикасининг Фуқаролик Кодекси қимматли қоғозларни фуқаролик ҳуқуқий муносабатларининг объектларидан бири сифатида ҳам кўриб чиқади. Аммо Қозоғистоннинг фуқаролик кодексидан фарқли ўлароқ, Беларус Республикасининг Фуқаролик кодекси қимматли қоғозлар шаклига нисбатан муқобил ёндашувни белгилайди. Беларус Республикаси Фуқаролик Кодексининг 143-моддасига биноан, қимматли қоғоз — бу мулкый ёки номулкый ҳуқуқнинг белгиланган шаклга ва (ёки) мажбурий тафсилотларга мувофиқлигини тасдиқловчи ҳужжат ёки маълум ёзувлар тўплами. Беларус Республикасининг Фуқаролик Кодекси рўйхатдан ўтган ёки буюртма қимматли қоғози билан таъминланган ҳуқуқларни, шу жумладан ҳужжатсиз шаклда (электрон компьютерлар ва бошқалар ёрдамида), лекин фақат қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ва ҳолларда белгилаш имкониятини назарда тутди.

Беларусия қонун чиқарувчиси "ҳуқуқларни белгилашнинг сертификатланмаган шакли", "сертификатсиз қимматли қоғозлар" тушунчаларига ягона ёндашувни ишлаб чиқмаган. Баъзи ҳолларда ҳуқуқларни белгилашнинг ҳужжатсиз шакли қўлланилади. Беларус Республикаси Президентининг 2006 йил 28 апрелдаги «Қимматли қоғозлар бозорини тартибга солишнинг айрим масалалари тўғрисида»ги 277-сонли Фармони бунга яққол мисол бўлади. Алоҳида меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳужжатсиз деб аталадиган қимматли қоғозларга эгалик ҳуқуқининг ҳуқуқий режимини кенгайтиради.¹

Қимматли қоғозларнинг турларига келсак, Беларус Республикасининг Фуқаролик Кодекси қимматли қоғозлар ва қимматли қоғозларни қамраб олувчи анъанавий ёндашувга амал қилади. Беларус Республикаси Фуқаролик Кодексининг 144-моддасига мувофиқ, қимматли қоғозларга давлат облигацияси, облигация, вексель, чек, депозит ва жамғарма сертификати, тақдим этувчига банк омонат дафтарчаси, коносамент, акция, хусусийлаштириш қимматли қоғозлари ва қимматли қоғозлар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган ёки белгиланган тартибда қимматли қоғозлар деб таснифланадиган бошқа ҳужжатлар киради.

Қимматли қоғозлар бир қатор асосларга кўра ҳар хил турларга бўлинади.

1. Эмиссия шартларига кўра: эмиссиявий ва эмиссиясиз қимматли қоғозлар. Эмиссиявий қимматли қоғозлар — бу бир вақтнинг ўзида қуйидаги хусусиятлар билан тавсифланадиган ҳар қандай қимматли қоғозларни, шу жумладан электрон шаклдагиларни ҳам англатади:

¹ Масалан, Беларус Республикаси Молия вазирлигининг 2003 йил 18 августдаги 118-сонли "Қимматли қоғозлар бўйича кўрсатмаларни тасдиқлаш тўғрисида"ги қарори. Беларус Республикаси давлат қимматли қоғозларининг айрим турларини чиқариш, жойлаштириш, муомалага чиқариш ва сотиб олиш ва Беларус Республикаси Молия вазирлигининг айрим норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини ўз кучини йўқотган деб топиш тартиби.

– қонун ҳужжатларида белгиланган шакл ва тартибда сертификатлаштирилиши, бошқа шахсга ўтказилиши ва сўзсиз амалга оширилиши лозим бўлган мулкӣ ва номулкӣ ҳуқуқлар мажмуини белгилайди;

- эмиссиялар бўйича жойлаштирилган;

- қимматли қоғозни сотиб олиш вақтидан қатъи назар, бир эмиссия доирасида ҳуқуқларни амалга оширишнинг тенг ҳажми ва шартларига эга.

Қонун ҳужжатларида (хусусан, Беларус Республикаси Фуқаролик Кодексида) "қимматли қоғозлар тури" тушунчаси йўқлиги сабабли, қимматли қоғозлар турлари сифатида қимматли қоғозлар ва эмиссиявий бўлмаган қимматли қоғозлар белгиланади. Эмиссиявий қимматли қоғозларга акциялар ва облигациялар киради.

2. Қимматли қоғоз билан тасдиқланган ҳуқуқлар субъектларига қараб:

- тақдим этувчига деб чиқарилган қимматли қоғоз (қимматли қоғоз билан тасдиқланган ҳуқуқлар унинг эгасига тегишлидир);

- эгаси ёзилган қимматли қоғоз (қимматли қоғоз билан тасдиқланган ҳуқуқлар қимматли қоғозда кўрсатилган шахсга тегишли);

- ордер қимматли қоғози (қимматли қоғоз билан тасдиқланган ҳуқуқлар қимматли қоғозда кўрсатилган шахсга тегишли бўлиб, у ушбу ҳуқуқлардан ўзи фойдаланиши ёки ўз буйруғи билан бошқа ваколатли шахсни тайинлаши мумкин).

3. Чиқариш шаклига қараб:

ҳужжатли қимматли қоғозлар — бу қимматли қоғозлар шакли бўлиб, унда эгаси тўғри расмийлаштирилган қимматли қоғозни тақдим этиш асосида ёки депозитарий қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларнинг ҳисобини "депо"даги ёзувлар асосида ҳисоблар юритган тақдирда белгилайди;

- электрон қимматли қоғозлар — эгаси депозитарийдаги "депо" ҳисобварақларидаги ёзувлар асосида ўрнатадиган қимматли қоғозлар шакли.

Хужжатли қимматли қоғозлар маълум турдаги қимматли қоғозларнинг барча зарур реквизитларини ўз ичига олган махсус бланкаларда чиқарилади. Шу билан бирга, қимматли қоғозларнинг айрим турлари фақат хужжатли шаклда чиқарилиши мумкин, бошқалари эса хужжатли ва хужжатсиз шаклда чиқарилиши мумкин.

4. Қимматли қоғоз билан тасдиқланган ҳуқуқлар турига қараб:

- фақат пул маблағларини талаб қилиш ҳуқуқини тасдиқловчи қимматли қоғозлар (давлат облигацияси, облигация, вексель ва бошқалар);

- мулкни олиш ҳуқуқини тасдиқловчи қимматли қоғозлар (сотиб олинган қимматли қоғозлар). Бундай қимматли қоғозларнинг эгаси унда кўрсатилган товарларни олишни талаб қилишга ҳақли (оддий ва қўш омбор гувоҳномаси, коносамент);

- хўжалик жамиятини бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқини тасдиқловчи қимматли қоғозлар (оддий акциялар).

Беларус Республикасида қимматли қоғозларнинг асосий турлари — давлат заёмлари, облигациялар, коносамент, чек, депозит ва жамғарма сертификатлари (банк сертификатлари), тақдим этувчига банк омонат китоби, акция, хусусийлаштирилган қимматли қоғозлар, коносамент, шунингдек қимматли қоғозлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларида таснифланган бошқа хужжатлар.

Облигация — бу эмитентнинг қимматли қоғоз эгасига белгиланган муддатда белгиланган фоизни тўлаган ҳолда унинг номинал қийматини қоплаш мажбуриятини тасдиқловчи қимматли қоғоздир (агар чиқариш шартларида бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса).

Вексель — бу векселда кўрсатилган шахснинг векселда кўрсатилган муддат тугагандан сўнг вексель эгасига маълум миқдорда пул тўлаш тўғрисидаги сўзсиз мажбуриятини ўз ичига олган ордерли қимматли қоғоз.

Чек — чек эгасининг чек эгасига унда кўрсатилган суммани тўлаш тўғрисидаги сўзсиз буйруғини ўз ичига олган қимматли қоғоз.

Банк сертификати — банкка қўйилган омонат суммасини ҳамда омонатчи ёки унинг вориси сертификат берган банкдан ёки ушбу банкнинг исталган филиали (офиси)дан белгиланган муддат ўтгандан кейин омонат суммаси ва у бўйича фоизларни олиш ҳуқуқини тасдиқловчи қимматли қоғоз.

Банк омонат дафтарчаси — бу омонат китобини тақдим этган шахс омонатни, шунингдек, ушбу омонат бўйича фоизларни олиш ҳуқуқига эга бўлган омонат дафтарчаси.

Акция — эгасининг акциядорлик жамияти тугатилгандан сўнг унинг мулкидаги улушга бўлган ҳуқуқини тасдиқловчи қимматли қоғоз бўлиб, унинг эгасига жамият фойдасининг бир қисмини дивиденд (оддий улуш) ёки акция шаклида олиш, белгиланган фоиз (имтиёзли акция) сифатида дивиденд олиш ва жамиятни бошқаришда иштирок этиш (оддий акция) ёки бундай ҳуқуқни (имтиёзли акция) бермаслик ҳуқуқини беради.

Конносамент – ташувчи ёки унинг вакили томонидан берилган, юк жўнатувчини кўрсатувчи, ташиш шартномаси шартларини белгиловчи қимматли қоғоз; ташиш учун қабул қилинган товарларни идентификация қилиш имконини берадиган тарзда тавсифлайди ва юкни маълум бир жойда жўнатувчига ёки конносамент топшириладиган шахсга топшириш мажбуриятини ўз ичига олади. Шунини таъкидлаш керакки, конносаментнинг қўлами кўп ҳолларда денгиз ташиш ҳисобланади ва шунга мос равишда ушбу таъминотнинг ҳуқуқий режими асосан денгиз ташишни тартибга солувчи қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Иккиламчи омбор гувоҳномаси, унинг ҳар икки қисми (омбор гувоҳномаси ва гаров гувоҳномаси (варрант)) ва оддий омбор гувоҳномаси — омбор томонидан товар эгасидан товар сақлашга қабул қилинганлигини тасдиқловчи қимматли қоғоз.

Бундан ташқари, Беларус амалдаги қонунчилигида қимматли қоғозларнинг ўзига хос тоифаси ҳосил бўлган қимматли қоғозлар, ҳосилавий қимматли қоғозлар орқали сотиб олиш ва сотиш предмети бўлган хавфсизлик,

кўчар мулк ёки стандартлаштирилган хизматлар) ажратилган бўлиб, улар асосий активни сотиб олиш ёки сотиш бўйича ҳуқуқлар берадиган ва (ёки) мажбуриятларни белгиловчи қимматли қоғозлар тушунилади (базавий актив — бу фонд индекси).

Шундай қилиб, қимматли қоғоз икки томонлама хусусиятга эга. Бошқача қилиб айтганда, қимматли қоғоз, бир томондан, мулк ҳуқуқи бўлса, иккинчи томондан, ушбу мулк ҳуқуқининг мавжудлигини тасдиқловчи ҳужжат.

Россия Федерацияси тажрибаси

Россия Федерациясининг Фуқаролик Кодекси қимматли қоғозлар тушунчасини белгилашда анъанавий ёндашувга амал қилади. Россия Федерацияси Фуқаролик Кодексининг 142-моддасига биноан, қонун ҳужжатларида белгиланган талабларга жавоб берадиган ва мажбуриятларни ва бошқа ҳуқуқларни тасдиқловчи, амалга оширилиши ёки ўтказилиши фақат бундай ҳужжатлар қимматли қоғоз сифатида (ҳужжатли қимматли қоғозлар) тақдим этилган тақдирдагина мумкин бўлган ҳужжат деб тан олинади. Россия Федерациясининг Фуқаролик Кодекси, шунингдек, қимматли қоғозларни чиқариш тўғрисидаги қарорда ёки қонун талабларига мувофиқ қимматли қоғозларни чиқарган шахсининг бошқа актида мустаҳкамланган мажбуриятлар ва бошқа ҳуқуқларни қимматли қоғозлар сифатида тан олади. Бу фақат Россия Федерацияси Фуқаролик Кодексига мувофиқ ушбу ҳуқуқларни ҳисобга олиш қоидаларига риоя қилган ҳолда бўлиши керак (сертификатсиз қимматли қоғозлар).

Россия Федерациясининг Фуқаролик Кодекси ҳужжатли ва ҳужжатсиз қимматли қоғозларнинг мавжудлигини назарда тутди ва иккинчиси қимматли қоғозлар эгаларининг реестрини юритиш тизимидаги ёзувларни ёки депо ҳисобварағидаги ёзувларни ўз ичига олади. Ҳужжатли бўлмаган қимматли қоғоз қонун ҳужжатларига мувофиқ қимматли қоғозларни

чиқарган шахснинг (эмитент ва бошқаларнинг) чиқариш тўғрисидаги қарори ёки бошқа хатти-ҳаракати туфайли юзага келади.

Қимматли қоғозларнинг турларига келсак, Россия Федерациясининг Фуқаролик кодекси қимматли қоғозларнинг уч турини назарда тутади:

Тақдим этувчига деб берилган қимматли қоғозлар. Бундай қимматли қоғоз бўйича ижрони талаб қилишга ваколатли шахс унинг эгаси ҳисобланади. Қуйидагилар тақдим этувчига деб бериладиган қимматли қоғозлар бўлиши мумкин: чеклар, депозит сертификатлари, коносаментлар, омонат дафтарлари. Қонун ҳужжатларида белгиланган ҳолларда тақдим этувчига деб бериладиган қимматли қоғозларни чиқариш ёки чиқаришга умумий қоидага кўра йўл қўйилади;

Ордерли қимматли қоғозлар. Бундай қимматли қоғоз бўйича ижрони талаб қилишга ваколатли шахс, агар қимматли қоғоз унинг номидан чиқарилган ёки асл эгасидан доимий индоссаментлар серияси билан унга ўтган бўлса, унинг эгаси ҳисобланади. Қуйидагилар ордерли қимматли қоғозлар бўлиши мумкин: чеклар, коносаментлар, векселлар;

Эгаси ёзилган қимматли қоғозлар. Бундай қимматли қоғозни талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлган шахс тегишли ҳисобварақларда ҳуқуқ эгаси сифатида белгиланган қимматли қоғознинг эгаси ёки агар қимматли қоғоз унинг номидан чиқарилган ёки дастлабки эгасидан унга узлуксиз кетма-кетликда ўтган бўлса, қимматли қоғознинг эгаси ҳисобланади. Қуйидагилар эгаси ёзилган қимматли қоғозлар бўлиши мумкин: омонат дафтарлари, чеклар, коносаментлар. Қуйидагилар фақат номинал бўлиши мумкин: акциялар, ипотекалар, инвестиция фондининг инвестиция улушлари, ипотека иштирок сертификатлари, давлат жамғарма облигациялари.

Қимматли қоғозга эга бўлган шахсни аниқлаш усули унинг турига боғлиқ. Тақдим этувчига деб берилган қимматли қоғозлар учун қимматли қоғозни ушбу шахсга топшириш кифоя, ордерли қимматли қоғозлар учун қимматли қоғозга индоссамент (индоссамент), эгаси ёзилган қимматли

қоғозлар бўйича талаб қилиш ҳуқуқини Россия Федерацияси Фуқаролик Кодексида белгиланган қоидалар бўйича бошқа шахсга топшириш кифоя қилади. Муайян ҳужжатли қимматли қоғозларни номинал ёки буюртмали қимматли қоғозлар сифатида чиқариш ва чиқариш имконияти қонун билан чекланиши мумкин. Қонун деганда Россия Федерациясининг Фуқаролик кодекси ва унга мувофиқ қабул қилинган, фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи федерал қонунлар тушунилади. Масалан, "Акциядорлик жамиятлари тўғрисида" ги 1995 йил 26 декабрдаги 208-ФЗ-сонли Федерал қонунининг 25-моддаси, унга кўра акциядорлик жамиятининг барча акциялари рўйхатдан ўтказилган бўлиши керак. Ҳужжатсиз қимматли қоғозларга нисбатан, агар Россия Федерацияси Фуқаролик Кодексида, қонунда бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса ёки ҳужжатсиз қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларни белгилашнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқмаса, рўйхатдан ўтган ҳужжатли қимматли қоғозлар тўғрисидаги қоидалар қўлланилади. Ҳуқуқ эгасини аниқлашнинг яна бир усули бор — мажбурий шахс томонидан юритиладиган ёки унинг номидан иш юритувчи ва тегишли лицензияга эга бўлган ёзувларга мувофиқ. "Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида" ги 1996 йил 22 апрелдаги 39-ФЗ-сонли Федерал қонунининг 28-моддасига кўра, эмиссиянинг ҳужжатсиз шаклидаги қимматли қоғозлар эгаларининг ҳуқуқлари рўйхатга олувчининг шахсий ҳисобварақларидаги ёзувлар билан ёки қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларни депозитарийда қайд этиш, депозитарийлардаги депо ҳисобварақлари бўйича ёзувлар бўйича тасдиқланади.

Россия Федерацияси қонунчилиги бўйича қимматли қоғозлар деганда — бу акция, вексель, ипотека, пай инвестиция фондининг инвестиция улуши, конносамент, облигация, чек ва қонун ҳужжатларида шундай ном берилган ёки қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда шундай деб эътироф этилган бошқа қимматли қоғозлар тушунилади. Қимматли қоғозларни чиқариш

қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда давлат рўйхатидан ўтказилиши керак.

Юқорида кўриб чиқилган МДХ мамлакатларида капитал бозорини ривожлантиришнинг кейинги ислохотлари бизнесни молиялаштиришни такомиллаштириш ва миллий, минтақавий ва глобал компаниялар ва инвесторларнинг инвестиция имкониятларини ошириш учун зарурдир. Тадбиркорликни молиялаштиришда рақобат шароитларини кейинчалик ошириш капитал бозори институтлари томонидан кўрсатилаётган молиявий хизматлар сифатини яхшилаш ва кўламини кенгайтиришга олиб келиши керак. МДХ мамлакатларида рақобатбардош молиявий хизматларни яратиш ва самарали капитал бозорига эришиш учун тегишли чора-тадбирлар кўриш керак. Муаллифнинг фикрича, бу борадаги зарур ислохотлар МДХ мамлакатлари қимматли қоғозлар бозорлари сифимини оширишга, аҳолининг капитал бозорининг инвестицион ва молиялаштириш имкониятлари тўғрисида хабардорлигини оширишга қаратилган бўлиши керак.

Фойдаланилган ва тавсия этиладиган адабиётлар

1. Black, Bernard, Reinier Kraakman, and Anna Tarassova. "Russian privatization and corporate governance: What went wrong." *Stan. L. Rev.* 52 (1999)
2. Deakin, Simon, and John Hamilton. "Russia's Legal Transitions: Marxist Theory, Neoclassical Economics and the Rule of Law." (2015)
3. Michael Golovnin, Outlook for the Joint Development of Stock Market Infrastructure in EurAsEC Countries, EDB Eurasian Integration Yearbook 2009, 142-150
4. Narziev O. Capital Market as an Alternative Source of Business Financing. // *Academicia: an International Multidisciplinary Research Journal* Vol. 10 Issue 12, December 2020 – P. 69-77;

5. Narziev O. Genesis and Development Of Capital Market In CIS Countries: Cases From Russia, Kazakhstan, And Uzbekistan. // Psychology and Education (2021) 58(1) (Scopus) – Б. 129-139;
6. Narziev O. Legal status and regulatory structure of the capital market regulator.// Наукові тренди постіндустріального суспільства: матеріали II Міжнародної наукової конференції (Т.1), м. Запоріжжя, 3 грудня, 2021 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. — Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021, – Р. 98-102;
7. Narziev O. Securities Market Regulation Theories and Perspectives of their Improvement. // Comparative Law Yearbook of International Business, Kluwer Law International BV, 2022, The Netherlands, – P. 197-218;
8. Narziev O. Theoretical basis of independence of the state securities market regulator.// Current issues of science, prospects and challenges (I International Scientific and Theoretical Conference), Volume I, Sydney 2021, – P. 77-79;
9. Narziev O. Turdialiev M., Khojimurodov Sh., Mamanazarov S. The Perspectives of the Establishment of International Financial Centers in Uzbekistan and the Implementation of English Law. // Psychology and Education (2021) 58(1), (Scopus) – Б. 113-119;
10. Narziev O., Gulyamov S., The Institutional and Legal Framework of Emerging Capital Markets: The Experience of CIS Countries. // Psychology and Education (2021) 58(1), (Scopus) – Б. 157-177;
11. Narziev O.S. Securities Market Development in CIS Countries: Legislative and Regulatory Lessons from Kazakhstan, Russia, and Uzbekistan. Monograph. – Tashkent.: TSUL. 2021. – 155 p.
12. Narziev.O. Independence and Structure of State Securities Market Regulator in Uzbekistan. // Annual Report on Research and Education 2014, Nagoya University, March 2015 – P. 45-87;

13. Narzиеv.O. Problems and prospects of development legal bases of stock market regulation in Uzbekistan // Vilnius University Law Research Papers. 2009. Vol.71, – P. 70 -87;
14. Narzиеv.O.Extractive Industries Transparency Initiative Standards Implementation: Lessons for the Philippines. // The Nagoya journal of law and politics, 2014, Special Issue on Institution Design for Conflict Resolution and Negotiation : Theory and Praxis (February 1-2, 2014, Nagoya, Japan) – P. 289-320;
15. Narzиеv.O.Towards Medium Long-Term Development of Uzbekistan Stock Market. // Uzbek Journal of Legal Studies, Japan, 2018, Vol.2, – P. 5-10;
16. OECD, Comprehensive Country overview of Kazakhstan, Part II, Depth analysis and recommendations, 2017. https://www.oecd.org/dev/MDCR_Kazakhstan_Vol_2_web.pdf
17. Pan, Eric J. “Structural Reform of Financial Regulation.” *Transnat’l L. & Contemp. Probs.* 19 (2010): 796.
18. Richard J Herring and Jacopo Carmassi, “The Structure of Cross-Sector Financial Supervision,” *Financial Markets, Institutions & Instruments* 17, no. 1 (2008): 56.
19. Shen-Shin Lu, “Securities Regulation in Japan: An Update,” *Denv. J. Int’l L. & Pol’y* 22 (1993): 148.
20. Stephanie Meinhard and Niklas Potrafke, “Globalization–Welfare State Nexus Reconsidered”, *Review of International Economics* 20, no. 2 (2012): 271-287.
21. Z. M. Omarkhanova, L. R. Esbergenova, Z. A. Makisheva, and G. K. Kishibekova. “Modernization of Securities Market in Kazakhstan”, *International Electronic Journal of Mathematics Education* 11, no. 7 (2016), 2056.
22. Нарзиев О. Правовой статус регулятора и структура регулирования рынка ценных бумаг.// Наукові тренди постіндустріального суспільства: матеріали II Міжнародної наукової конференції (Т.1), м.

Запоріжжя, 3 грудня, 2021 р. / Міжнародний центр наукових досліджень.
— Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021, – Р. 94-97;

23. Нарзиев О. С. Капитал бозори бизнесни молиялашнинг муқобил манбаси сифатида. // Юрист Ахборотномаси, Vol.1, Issue 6, 2020 – Б. 37-44;

24. Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы, ОЭСР, 2020, 81 бет. <https://www.oecd.org/eurasia/countries/Eurasia-Reforming-Kazakhstan-Progress-Challenges-Opport.pdf>